

njeno »na pobijanju pogrešnih buržoaskih postavki o tobožnjem kapitalizmu u antici i feudalizmu homerovskog i helenističkog društva«, i t. d. U rubrici »Društva i ustanove« izvještava se o novim stečevinama »Muzeja grada Beograda«, »Arhiva grada Beograda«, i o »Arheološkim radovima u Vojvodini 1948. godine« (materijalna kultura iz dobe »seosbe naroda« i ustaljenja slavenskih naselja u Vojvodini).

Na koncu redakcija donosi »Bibliografiju radova Svetozara Markovića«, a Ž. P. Jovanović početak »Bibliografije za 1947. godinu«.

Lj. K.

ISTORISKI ZAPISI — GODINA I. KNJIGA 2,

Cetinje 1948, sveska 1—6

Organ Istoriskog društva NR Crne Gore nastavio je i u drugoj polovici 1948. svoje redovito izlaženje. Međutim, redakcioni je odbor smanjen na tri člana: Jagoša Jovanovića (odgovorni urednik), Ristu Dragičevića i Jovana Ivovića.

Risto J. Dragičević objelodanjuje više priloga biografiji Petra II. Petrovića Njegoša. To su: *Njegoševi roditelji i braća* (1—2); *Njegošovo školovanje* (3—4); *Njegoš nije mogao vidjeti mrtvog Puškina* (5—6); *Godina Njegoševog rođenja* (5—6). Pisac je na osnovi novih podataka dokazao, da je Njegoševa majka bila kćerka, a ne sestra Laza Prorokovića (kako tvrdi L. Tomanović); da je njegov otac Tomo Markov imao tri sina, a ne četiri (kako tvrde D. Vuksan i Lj. Durković-Jakšić); da je Njegoš učio na Toploj u Boki, a ne u manastiru Savini, i to svega godinu i po; da je neosnovana tvrdnja M. Medakovića, prema kojoj je »Djordjije Petrović bio pravi i zakoni nasljednik gospodara Crne Gore« (str. 194). Dokazao je nadalje, »da je Njegoš bio još u Beču, kada je 5/17 februara 1837 godine sahranjen Puškin u Svetogorskom manastiru« (str. 225), i tako ispravio pogrešku Mile Klopčiča, koji je u članku »Puškin — narodni pesnik« (»Jugoslavija—SSSR« br. 16, 1947) ustvrdio, da je Njegoš prisustvovao Puškinovu pogrebu, koju je tvrdnju prihvatio i Jovan Popović (»Značajni susreti« u istom časopisu br. 18). Pisac je najzad na osnovi više uvjerljivih dokaza konstatirao, da se Njegoš rodio 1. novembra 1813.

Daljnji su prilozii proučavanja Njegoševе ličnosti P. Kolendića: *Dolazak Antidea Jaume-a u Crnu Goru* (5—6; radi se o vladčinu učitelju franc. jezika 1838—1839) i prijevod opisa posjete *Saksonskog kralja kod Njegoša 1838* (5—4), koji je opis sastavio kraljev pratilac dr. B. Biasoletto.

U članku *Pripreme za otvaranje prvog državnog pozorišta na Cetinju* R. J. Dragičević daje kratak historijat kulturnih ustanova u Crnoj Gori, a opširno prikazuje rad na otvaranju kazališta. Od Dobrovoljnog pozorišnog društva Cetinjske čitaonice, osnovanog 1883, do svečanog otvorenja Državnog pozorišta na Cetinju 16. V. 1910 bilo je različitih prijedloga, kako da kazalište postane stalna državna ustanova. Među njima je bez sumnje najzanimljiviji, u cijelosti objavljen, memorandum Branislava Dj. Nušića iz 1907, u kojem, uz ostalo, predlaže, da bi »utorak bio dan namenjen višoj publici (Dvor, diplomacija i t. d.)«, a da bi se »nedeljom davale dve predstave. Jedna narodna po podne, sa vrlo niskim cenama, kako bi je moglo posetiti i sirotnije stanovništvo...« (332). Poslije mnogih priprema Diletantskog pozorišnog odjeljenja Radničkog Društva na Cetinju dalo je svoje članove kao glumačku trupu za novo Knjaževsko crnogorsko Narodno pozorište i tako postalo preteča najvažnijoj kulturno-prosvjetnoj ustanovi crnogorskog naroda.

U prilogu *Osrt na istoriju napredne štampe u Crnoj Gori (3—4) Niko S. Martinović* utvrđuje, »da partijska štampa u Crnoj Gori počinje od Jovana Tomaševića, osnivača organizacije Komunističke partije u Crnoj Gori«, i to »uglavnom... od borbe za Ustavotvornu skupštinu 1920 godine, kada je Komunistička partija Jugoslavije za izbore 28 novembra istupila legalno«. Kao prvi partijski list pojavio se u junu 1927 »Radni narod« (u svemu 29 brojeva do 1928, kada je zabranjen); on je »imao za cilj da što bolje razvije bratstvo između radničke klase i siromašnog seljaštva«. Od kasnijih ilegalnih listova (»Revolucionar« i »Udar«) nije se pronašao niti sačuvao ni jedan broj. »Glas Crne Gore«, pokrenut 1939, cenzura je odmah ugušila. U vrijeme NOB-e, do povlačenja u Bosnu sredinom 1942, izlazili su listovi »Narodna borba«, »Saopštenje« i »Omladinski pokret«, koji su se štampali u Gostilju, u Bjelopavlicima, a poslije povratka iz Bosne ponovno su proradile štamparije i izdavale mnoge listove, koje pisac poimenično navodi. On dodaje i popis (s visinom naklade) marksističko-lenjinističke literature, koja je za vrijeme NOB-e izlazila u Crnoj Gori. — Daljnji prilog povijesti radničkog pokreta u Crnoj Gori daje Martinović člankom *Prva narodna opština na Jadranu*. Iz njega saznajemo, da su u Petrovcu na moru krajem 1920 komunisti preuzeli općinu, koja je, prema pričanju živih učesnika, donijela odluku, da zemlja pripadne onome, koji je obrađuje, da funkcije u općini budu besplatne, a pazarina i druga davanja općini da se ukinu.

Jovan Ivović nastavlja proučavanje demografskih promjena u Nikšiću novim prilogom: *Nikšić, mjesto naseljavanja i privremenog boravka (1877—1897)*, sv. 3—6. Na osnovi iscrpnih podataka dolazi do zaključka, da su se Arbanasi »nastanjivali u Nikšiću zbog izbjegavanja krvne osvete, ili su prelazili u Nikšić kao poslovni ljudi: trgovci i zanatlije«. Doseljenici iz Boke koji su izbjegli poslije buna 1869 (Krivošijska buna) i 1881/2, jesu zanatlije, trgovci, zemljoradnici i nadničari. Iz Sandžaka doselio se velik broj nadničara i zanatlija. Buntovni Hercegovci često su morali prelaziti na teritorij Crne Gore; među njima ima mnogo muslimana, koji su sudjelovali u buni 1882 zbog nasilne regrutacije od strane austrougarskih vlasti, pa je »Salih Forta bio, uz Stojana Kovačevića, jedan od rukovodilaca oružanog otpora« (298). Pisac je mišljenja, da su se krajem XIX. i početkom XX. st. bogatiji ljudi, naročito trgovci, »počeli izdvajati u posebnu kapitalističku klasu« (306), a uporedo s njome rađa se i proletarijat. Ali se klasne suprotnosti nisu jače zaoštravale do svršetka I. svjetskog rata, jer je »pretstvojeća oslobodilačka borba u Balkanskom ratu (1912—1913) i u Prvom svjetskom ratu apsorbovala pažnju proletarijata, pogotovu ovog porijeklom iz neoslobođenih krajeva« (306).

J. Radulović prikazuje *Režim fanariota u »turskoj« Hercegovini (1—2) i Ruski uticaj u Hercegovini u XIX. veku (5—6)*. Na osnovi dobrog poznavanja arhivske građe i literature pisac utvrđuje, da su grčki metropoliti, koji su u Hercegovinu dolazili 1776—1888, bili »lišeni svakog razumevanja narodnih potreba«. Korupcija je vladala kod izbora svećeničkih položaja od najviših do najnižih, pa se na kraju »kupovna cena jednog svećeničkog položaja plaćala od 20 do 200 dukata« (40). Metropoliti su udarali velike namete na narod, a za dug uzimali kamate od 24%. Oni su bili veći prijatelji Turaka nego svojih vjernika. Slobodarski i demokratski duh naroda ispoljavao se 60-ih godina XIX. st. u zahtjevu da bira »svećenike narodnjake« i da dobije vladiku srpskog porijekla. Pri tom su ga pomagali svećenici i ruski konzulati u Sarajevu i Mostaru. Utjecaj Rusije u Hercegovini, kulturni i politički, ojačao je naročito u 2. pol. XIX. stoljeća. U Rusiji su se tada školovali neki đaci iz Hercegovine (među ostalima Jovan Pičeta). Kod kuće su se čitali ruski klasici, najviše Turgenjev, a časopisi su donosili prijevode ruskih pisaca. »Ali Zora je na svaki način najviše učinila za popularisanje ruske knjige u Mostaru« (286); taj je časopis skrenuo pažnju osobito na Tolstoja. Pisac zaključuje, da »bez preterivanja« može reći, da »u društvenom i političkom pogledu Rusi su ovde izazvali jedan čitav preporod. Tek pod njihovom pomoći i zaštitom i škola i crkva disale su lakše, a prosvjećenost počela dobivati ozbiljnije i šire razmere« (288—289).

Don Anton Milošević završava prilog *Kako se vladalo od davnina u Kotorskoj Republici i u kasnija vremena u Kotoru* (1—2), započet u knj. I. sv. 5—6. U svome drugom članku *Stare kovnice novca u Crnoj Gori u Boki* (5—6) opisuje šest kovnica novca, koje su se u toku stoljeća nalazile na današnjem teritoriju Crne Gore, u Risnu, Brskovu, Kotoru, Baru, Ulcinju i Svaču. Pisac je nastojao da oba priloga napiše što popularnije, ali je u tome katkada prevršio mjeru (»mletačka prefrigana vlada«; Tvrtko »prvi ponosni kralj bosanski«; mletačka stranka u Kotoru početkom XV. st. kao »ondašnji petokolonaši« i t. d.). Popularno izlaganje određene znanstvene materije ne znači nipošto napuštanje stilskih vrednota i preciznosti u izrazu, niti se ono smije osnivati na proizvoljnim i netočnim podacima. Pisac, na pr. tvrdi, da je Kotor »još u XI. vijeku imao svoju kovnicu novca« (312), da je Hrvoje Vukčić »vladao i u Kotoru« (315) i t. d. Treba ponovno istaći, da se znanstvena argumentacija ne smije ograničiti na naslove upotrebljene literature pri kraju priloga, kako je to slučaj i kod drugih članaka u Istoriskim zapisima, a da i ovako općenito naznačenu literaturu treba u najmanju ruku navoditi sa što potpunijim bibliografskim podacima djela — (što znači na pr. Miloševićev navod: N. Čorić, »Grad Kotor do godine 1420«, tisak kr. Zem. kaz. Stara Gradiška?).

Gjorgje Sp. Radojičić rezimira u *Beleškama o štamparijama u Crnoj Gori u XV. i XVI. veku* (sv. 1—2) uglavnom rezultate svojih priloga o tom predmetu 1937—1941. Smatra prije svega opravdanim mišljenje šafarikovo, da se pretpostavka o prijenosu štamparije Crnojevića u Mletke 1496., kada je Đurađ Crnojević morao napustiti Crnu Goru, osniva na »merkantilnoj špekulaciji« staroga srpskog štampara u Mlecima Jerolima Zagurovića. Ovu pretpostavku pobija činjenica, da »slova Zagurovićeva nisu ista sa slovima iz štamparije Crnojevića« (3). Zastupa nadalje mišljenje, da je opravdana pretpostavka o odlasku prvog srpskog štampara Makarija iz Crne Gore u Vlašku, ali da podatak o istoimenom igumanu hilendarskom 1526 i njegov geografski spis iz 1526—1528, u kojem govori o »zemljama dakijskim« i o »zemlji Crnojevića«, premda ove tada više nije bilo, navodi na misao, da je štampar Makarije krenuo iz Vlaške u Hilandar i ondje s vremenom postao iguman (4). Pobija najzad pretpostavku, da je u XVI. st. postojala štamparija »pri Mrkšinoj crkvi« u Lješanskoj Nahiji u Crnoj Gori, jer se nesumnjivo radi o crkvi, koja je bila »negde u današnjoj Srbiji, ali gde tačno još nije moglo da bude utvrđeno, i posle mnogog tražanja« (7).

Jagoš Jovanović objavljuje, u ovim sveskama još netlovršeni članak *Veze Crne Gore sa Rusijom od druge polovine XVI. vijeka do danas* (5—6). Članak je napisan povodom proslave 250-godišnjice »prvih službenih veza Crnogoraca sa Rusijom«, kada su »pomorci Petra Velikog učili u Perastu, u Pomorskoj školi Marka Martinovića, moreplovstvo i brodogradnju« (139); zbog toga je trebalo svakako istaći i u naslovu, da pisac ne obrađuje samo veze Crne Gore s Rusijom nego i Boke, kako je to, uostalom, i sam uradio u svojoj brošuri »Dvjestopedesetgodišnjica vezâ Boke sa Rusijom« (Cetinje, 1948). Kao najstariji podatak o tim vezama pisac spominje boravak kaluđera Moračkog manastira Teodora u Moskvi za vrijeme Ivana IV. (oko 1580). S njime su u Moskvi boravila i trojica brđanskih glavara, koji su došli s molbom »da rosiski car daruje hristijanskoj pastvi utvari i drugih crkvenijeh potreba« (139). Povrativši se iz Rusije Teodor je »sa vojvodom Stankom digao jedan ustanak protiv Turaka u istočnom dijelu Hercegovine (oko 1590 god.), za koji se misli, da je prvi masovni ustanak u našim krajevima« (140). Daljnji se podaci odnose na vrijeme Petra Velikog, pa pisac, uz ostalo, opširno izlaže školovanje 17-orice ruskih mladića 1698 u Perastu. Smatra, nesumnjivo pretjerano, da poznata slika, koja prikazuje Martinovića s njegovim učenicima, »ima za nas veliku vrijednost i sa lingvističkog gledišta, jer iz natpisa na narodnom jeziku izbija fonetičko načelo, 130 godina prije Vuka Karadžića« (146). Među Bokeljima, koji su prešli u službu Petrovu, navodi Ivana Krušulu, koji je čak »išao u Kinu i u jednom sonetu opjevao to svoje interesantno putovanje« (150), i Matu

Zmajevića, koji je svoju pomorsku karijeru završio kao admiral ruske flote. Pisac prati zatim u pojedinostima odnose Crne Gore s Rusijom u toku XVIII. st., objašnjavajući povremenu zategnutost među njima optužbama, koje su neki ruski agenti preuzimali od Mlečana i Dubrovčana (na pr. pukovnik Pučkov 1758). Međutim, iskrenu odanost prema Rusiji i politici Katarine II. na Balkanu konstatira i kod Šćepana Malog, koji se izdavao za cara Petra III. Vrlo složeni odnosi za vladike Petra I. ostali su u piščevu prikazu nedovoljno osvijetljeni, a poneke njegove tvrdnje i slabo (ili nikako) potkrijepljene dokazima. Tako on, među ostalim, tvrdi, da je guvernadur Radonjić »kao mletački agent, a po svoj prilici po savjetu pape, htio da stavi Crnu Goru pod starateljstvo Austrije« (248), i da je vladika, boraveći 1785 u Rusiji smatran »privrženikom grofa Zorića i Narandžića, koji su imali plan za oslobodenje Južnih Slovena i njihovo ujedinjenje sa Rusijom, pri čemu je Crna Gora imala da odigra ulogu, preko koje će Rusija realizirati taj plan« (251).

Istoriska građa obuhvaća: I. *Iz neobjavljene Njegoševe prepiske* (Dr. J. Milović); II. *Crna Gora i događaji u Bosni, Hercegovini i Sandžaku 1878, 1879 i 1882* (J. Ivović); III. *Protokol o mirenju između stanovnika Kosovskog Vilajeta i pograničnih crnogorskih plemena iz 1882* (R. Dragičević); IV. *Narodnooslobodilačka borba* (J. Ivović); V. *Nekoliko pisama Luke Vukalovića* (J. Milović); VI. *Dokumenti iz epohe knjaza Danila* (J. Milović). Ivović napominje, da se dokumenti u vezi s događajima u Bosni, Hercegovini i Sandžaku iz mjeseca maja i juna 1879 nisu mogli pronaći u crnogorskim arhivima. Iz dokumenata o NOB-i u Crnoj Gori izbija ljubav prema Sovjetskom Savezu, spremnost žrtvovanja za slobodu, te bratstvo i jedinstvo naših naroda, Otštampan je i proglas Centralnog komiteta KPJ i Vrhovnog štaba NOV i POJ narodima Jugoslavije od 27. III. 1942. Iz bogate građe za povijest Crne Gore, Bosne i Hercegovine, koja se nalazi u Državnom arhivu u Zadru, Milović objelodanjuje četiri pisma Luke Vukalovića iz 1861 i 1863, dva pisma kneza Danila iz 1853 i Proglas Omer-paše Bjelopavličima od 20. I. 1853.

U »Sitnim priložima« P. D. Šerović upozorava, u vezi s člankom Filipovića »Bijeli Pavle« (Istor. zapisi I, 3—6), na predanje o Bijelom Pavlu u Boki, zabilježeno u »Srpsko-dalmatinskom magazinu« za god. 1850 uz članak »Eparhija pravoslavna u Dalmaciji« (125). R. J. Dragičević ispravlja pogrešnu tvrdnju u Jireček-Radonićevoj Istoriji Srba IV. 180, da je manastir Praskvica »docnije nazvan Režević«, »jer su to dva manastira« (350). A. Milošević podsjeća na 150-godišnjicu, otkako se u Boki slavi Nova Godina na dan 1. januara jer se pod mletačkom vlašću »sve do godine 1797 uključivo, u Boki Nova Godina počinjala na dan 1 marta, po mletačkom običaju« (347).

Tomo Čubelić

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA II

1 9 4 9

BROJ 1-4

TISAK I NAKLADA NAKLADNI ZAVOD HRVATSKE / ZAGREB

R E D A K C I O N I O D B O R

V L A D I M I R B A B I Ć
M I R O S L A V B R A N T
G R G A G A M U L I N
M A R K O K O S T R E N Ć I Ć
J A R O S L A V Š I D A K

G L A V N I I O D G O V O R N I U R E D N I K

J A R O S L A V Š I D A K

I Z D A J E
P O V I J E S N O D R U Š T V O H R V A T S K E
Z A G R E B

Izdanje Nakladnog zavoda Hrvatske

Za nakladnika Dr. *Edo Musić*

Naklada 3.500 primjeraka

26 štampanih araka

Tiskanje dovršeno 8. I. 1950

u tiskari Nakladnog zavoda Hrvatske

Zagreb, Frankopanska 26

45137